

دیباچه

آموزش محیط زیست رشته‌ای است که با تناقض خاصی همراه است: هرچند افراد معدودی ممکن است نسبت به ضرورت و اهمیت یادگیری به منظور زیستن به روش‌های پایدار تردید نمایند ولی به آموزش محیط زیست، در سراسر جهان و در تحصیلات مدرسه‌ای رسمی، اولویتی داده نمی‌شود. این کتاب در صدد آشکارسازی برخی از دلایل این وضع و تنش‌های موجود در آن است.

این کتاب پیچیدگی‌های آموزش محیط زیست را عیان می‌سازد؛ توضیح می‌دهد که در پایان قرن بیستم در این زمینه چه اقداماتی صورت گرفته است، و در آستانه قرن بیست و یکم، جنبه‌های اولویت‌دار و بالقوه آموزش محیط زیست را مورد ملاحظه قرار می‌دهد؛ در ضمن سرشار از منابع و مراجع و خلاصه‌ای از عقاید و دیدگاه‌های محوری و اصلی تمام طرح‌های ابتکاری و اسناد معتبر و عمده جهانی است که پیشرفت آموزش محیط زیست را تحت تأثیر قرار داده‌اند.

بررسی گسترده اندیشه‌ها و نوشتارهای تأثیرگذار، چهارچوبی رهنمودی برای برنامه‌ریزی، خلاصه‌ای از اولویتهای کاری، مطالعات موردیِ فعالیتهای مناسب، و گزارشهای به روز «وضعیت جهان» از نظر آموزش زیست‌محیطی در اواخر سالهای دهه 1990 در این کتاب برای خوانندگان فراهم می‌شود. جوی ای. پالمردانشیار رشته آموزش، مدیر «کانون پژوهشی اندیشه و آگاهی زیست‌محیطی» و رئیس «کمیته سیاستگذاری زیست‌محیطی» دانشگاه درهام¹ است.

تقدیم به دو استاد بزرگ جغرافیا و محیط زیست:

دکتر یدالله فرید و دکتر مجید مخدوم

مقدمه مترجم

دل‌نگرانیهای مربوط به محیط زیست بیش از چند دهه دوام یافته است، تا جایی که در بیشتر کشورهای جهان قانونها و مقررات زیست‌محیطی نفوذ همه‌جانبه‌ای در ارکان زندگی نموده، خط‌مشیها و اهداف و راهبردهای زیست‌محیطی بخشی از برنامه‌های توسعه را در بر گرفته‌اند و دولتها موضوع آموزش محیط زیست را با دقت و وسواس بیشتری دنبال نموده‌اند. آنچه تاکنون بر محیط زیست و طبیعت تحمیل شده، علاوه بر فشارهای افزایش جمعیت، ناشی از آرزوهای بلندپروازانه انسان برای مهار طبیعت و محیط و در نهایت کسب قدرت و ثروت بوده است. اما با توجه به معضلات و بحرانهای حاد زیست‌محیطی که به نگرانی و احساس خطر انسان انجامیده، امروز دیگر تنها با تصویب قطعنامه‌ها یا برگزاری همایشها یا حتی تصویب

¹.Durham

قانونهای بدون ضمانت اجرا نمی‌توان در محافظت از محیط زیست قطعیت نشان داد. آموزش محیط زیست در جهان پیشرفته تازگی ندارد، بلکه بخشی از نظام آموزشی آن کشورها را در بر می‌گیرد. شاید موضوع آموزش محیط زیست و افزایش سطح آگاهیهای عمومی، بویژه در کشورهای در حال توسعه، برای متوقف نمودن حرکت پرشتاب نابودی محیط زیست و طبیعت راه‌حلی جدی و مؤثر قلمداد شود. چنانچه یکایک افراد جامعه بر ضرورت محافظت از محیط زیست آگاهی یابند، می‌توان گامهایی بلند را در راستای توسعه پایدار برداشت؛ زیرا هر نوع برنامه‌ریزی، با چشمداشت رفع معضلات زیست‌محیطی، بدون مداخله عناصر فردی و اجتماعی و به عبارتی مشارکت شهروندان نمی‌تواند چندان موفقیت‌آمیز باشد. بنابراین ارتقاء سطح آگاهیهای مردم از طریق آموزش زیست‌محیطی می‌تواند چهار مقوله ذیل را در بر گیرد: آلودگی و تخریب محیط زیست، مصرف‌گرایی و ازدیاد بیش از حد جمعیت، هماهنگی جهانی در مورد اهمیت زمین، و توسعه بدون به خطر انداختن نیازهای آیندگان.

در برنامه‌های درسی کشور ما آموزش محیط زیست موضوعی فراموش شده به شمار می‌رود. نه تنها در مدارس (اعم از دبستان، راهنمایی و دبیرستان) چندان توجهی به این موضوع مهم و محوری نمی‌شود، بلکه در سطح دانشگاه نیز نسبت به آن عنایتی نمی‌گردد. جالب اینکه، حتی در رشته‌های محیط زیست دانشگاهها نیز به موضوع آموزش به صورت سطحی پرداخته می‌شود و این شاخه درسی از آماج توجهات بنیادین دور مانده است. شاید ذکر این نکته خالی از لطف نباشد که حتی بسیاری از افراد تحصیل کرده این جامعه نیز نسبت به محیط زیست بی‌اعتنا هستند. نمونه‌هایی را در این ارتباط یادآور می‌شویم.

آیا مشاهده نموده‌اید که بسیاری از ساکنان این مرز و بوم ته سیگار و پس‌مانده غذای خود را از پنجره خودرویشان به بیرون و به خیابان پرت می‌کنند؟ آیا اغلب تحصیل‌کردگان به کودکان خود می‌آموزند که پس‌مانده میوه و شیرینی خود را به خیابان نریزند؟ آیا به یاد دارید که در «روز طبیعت» (سیزده بدر) چمن نورس و شاداب طبیعت زیر دست و پای خیل مردم به دشت و دمن زده — که خیلی‌هاشان تحصیل کرده‌اند — له و پایمال نشود؟ آیا درختی را سراغ دارید که در این روز از گزند برپا کردن تاب و هیزم اجاق همانها رهیده باشد؟ آیا جوی آبی را در کنار خیابان سراغ دارید که امعاء و احشاء مرغی، گوسفندی یا گاوی، در روز ویژه‌ای، در آن روان نشده باشد؟

البته در اینجا بر آن نیستیم که تنها خرده بگیریم، اما شرایط فعلی واقعا زجرآور است. آنچه امروز مشاهده می‌کنیم پیامد عدم آموزش است و لاجرم نمی‌توان فقط بر مردم خرده گرفت زیرا تنها مردم محیط را آلوده نمی‌کنند، بلکه صنایع کوچک و بزرگ نیز در این معضل بس سهیمند.

کتابی که پیش روست گریزی بر موضوع آموزش محیط زیست و اهمیت و راهکارهای آن است که به قلم توانای پروفیسور جوی پالمر، استاد دانشگاه درهام انگلیس، به رشته تحریر در آمده است. مترجم به هنگام انتخاب این کتاب برای ترجمه وظیفه خود دانست تا هماهنگی مقتضی را با نگارنده به عمل بیاورد. امید است ترجمه این کتاب مورد استفاده دانشجویان رشته‌های محیط زیست، منابع طبیعی، جغرافیا و سایر علاقه‌مندان و افراد دست‌اندرکار مسائل زیست‌محیطی قرار گیرد. از همسر خانم عبدالرحیمی کافی که بیش از یک سال و نیم دغدغه‌های مرا برای این ترجمه تسکین دادند، سپاسگزاری می‌کنم.

از استاد بزرگوار و دوست ارجمندم جناب آقای دکتر ابراهیم مقیمی در سازمان سمت به جهت همکاری

و تشویق مدام برای انجام کارهای علمی و ارائه پیشنهادهای علمی در کلیه مراحل انتشار این کتاب و سایر دست‌اندرکاران محترم این سازمان تشکر می‌نمایم. در نهایت از آقای اباذر حامدی دانشجوی ممتاز و علاقه‌مندم که متن ترجمه را پاک‌نویس نمودند، سپاسگزاری می‌کنم.

بدون تردید هیچ کار علمی – بویژه ترجمه‌ای – عاری از اشکال نیست و مسئولیت هر گونه خطا و لغزش در ترجمه این کتاب نیز برعهده اینجانب می‌باشد. خوانندگان محترم در صورت علاقه‌مندی می‌توانند نظرهای خود را به پست الکترونیکی اینجانب به نشانی: khoshid@tabrizu.ac.ir یا environ111m@yahoo.com ارسال نمایند.

علی محمد خورشید دوست

ارومیه، تیر 81

پیشگفتار نویسنده

کتابی که در پیش داریم یک کتاب راهنما یا مجموعه‌ای از دستورالعملها نیست. اگر خوانندگان امیدوارند که در این کتاب پاسخهای نهایی و اطلاعات عملی برای آموزش موفقیت‌آمیز محیط زیست بیابند، از خواندن آن ناامید خواهند شد، شاید بدین جهت که پاسخهای قطعی و اطلاعات مطمئنی در آن وجود ندارد. آموزش محیط زیست یک شاخه نسبتاً نو، پویا و بی‌نهایت پیچیده برای مطالعه و تفسیر است. این رشته در واقع با تدریس و یادگیری مطالب پیچیده‌ای سروکار دارد که گاهی اوقات، درک و شناخت انسان را به چالش می‌طلبند. آموزش محیط زیست رشته‌ای است که دچار یک تناقض است: امروزه شاید کمتر کسی در مورد ضرورت و اهمیت یادگیری زندگی با روشهای پایدار ... محافظت از منابع طبیعی جهان ... و مراقبت از زمین، به نحوی که نسلهای آینده هم بتوانند نیازهای خود را رفع نمایند و هم از زیستن خود در زمین لذت ببرند، تردید می‌کند؛ با وجود این آموزش محیط زیست در میان اولویتهای برنامه‌های رسمی آموزشی سراسر جهان فاقد جایگاهی است که درخور آن باشد. به نظر می‌رسد که این رشته به جای اینکه عنصر محوری آموزش باشد، باید همواره با مسائل و کاستیهای آن درگیر شود.

نگارش این کتاب تلاشی است در جهت: (1) شفاف‌سازی برخی از دلایل این شرایط ضد و نقیض و فشارهای موجود در آن؛ (2) کشف پیچیدگیهای محتوای اصلی این رشته؛ تشریح آنچه به واقع در جهان آموزش محیط زیست در پایان قرن بیستم روی داده است؛ و (3) ملاحظه جنبه‌های اولویت‌دار و توانمندیهای بالقوه این رشته در آستانه قرن بیست و یکم.

کتاب از شش فصل تشکیل شده است فصل نخست به ارائه تاریخچه مختصری از روند تکوین و توسعه آموزش محیط زیست از دیدگاه بین‌المللی می‌پردازد. تعاریف، کتابها، همایشها و رویدادهای برجسته و مفاهیم عمده با این امید معرفی می‌شوند که خوانندگان بتوانند توجه خود را به سوی بررسیها، تحلیل و

تفسیرها و فعالیتهای و تحولاتی که در مورد آرا و عقاید جاافتاده صورت گرفته معطوف کنند، نه اینکه همان نظرها را تکرار نمایند. این بخش همچنین در شناخت و ارزیابی میزان کارآیی و تأثیرگذاری آموزش محیط زیست در عصر حاضر اطلاعات پیشینه مهمی را به دست می‌دهد.

فصل دوم به بررسی فشرده و جامع «برنامه‌های جهانی آموزشی» یا محتوای اصلی آموزش محیط زیست می‌پردازد. در این فصل هر یک از موارد مهم تأثیرگذار بر سیاره ما، شامل «توسعه و محیط زیست»، مورد بررسی قرار می‌گیرد و در پی آن تحلیلی درباره پیامدهای مشکلات عمده محیطی و وابستگی آنها به هم ارائه می‌شود. این گزارش مسائل، پیچیدگیها و روابط متقابل آنها را به نحوی شایسته معرفی می‌نماید. این فصل، در ادامه به بررسی آن طرحهای عمده جهانی که در دستیابی به توسعه پایدار پیشرفتهایی نموده‌اند - از قبیل «راهبرد جهانی محافظت از محیط زیست»، «کمسیون جهانی محیط زیست و توسعه»، و همایش سازمان ملل در زمینه محیط زیست و توسعه - و پیامهای اولویت‌دار آنها برای آموزش می‌پردازد.

در فصل سوم دیدگاههای موجود در زمینه نظریه و پژوهش در آموزش محیط زیست معرفی و بررسی می‌شوند. عقاید اساسی‌ای که در این بخش ارائه می‌گردند عبارت‌اند از: اختلاف‌نظرها و مسائل مربوط به مفاهیم پایداری و توسعه پایدار، رویکردهای مختلف به محیط‌گرایی¹ و شناخت انواع آن، شکاف میان نظریه و واقعیت آموزش محیط زیست، راه‌حلهای پیشنهادی برای پر کردن این شکاف، و روند گرایشهای موجود در پژوهشهای مربوط به آموزش محیط زیست.

این فصل در واقع «پلی» است بین دیدگاههای نظری و عملی مطرح شده در این کتاب. در این فصل به بررسی کلی موضوعها و دیدگاههای مهم نظری پرداخته می‌شود و دو سطح از پیشرفت در زمینه افزایش کارآیی آموزش محیط زیست معرفی می‌گردد: سطح کلان و خرد. سطح کلان به بازنگری بنیادین اندیشه‌ها و تغییر الگوها مربوط می‌شود و سطح خرد، که چندان اساسی نیست، به اقداماتی جزئی در جهت اصلاح چهارچوبها و الگوهای کنونی آموزشی ربط دارد.

فصل چهارم بیشتر به قلمرو عملی آموزش نزدیک می‌شود و کارآیی و تأثیرگذاری کنونی برنامه‌های رسمی آموزش محیط زیست و «اجزاء متعدد ساختاری» آن را، که باید در طرح‌ریزی برنامه‌های آموزشی لحاظ شود، مورد بررسی قرار می‌دهد. مدل منسجمی برای پی‌ریزی ساختارهای آموزش زیست محیطی ارائه می‌شود و مطالعه‌های متعدد موردی به روشن‌گری جنبه‌های عملی این مدل همت می‌گمارند.

در فصل پنجم به آنچه در زمینه آموزش زیست محیطی در جهان امروز روی می‌دهد توجه شده است. در این فصل نویسندگان مدعو که همگی در این رشته سرآمد و استادند، خلاصه‌ای از روند پیشرفت آموزش محیط زیست در کشور خودشان به دست می‌دهند که شامل دیدگاههای موجود در موضوع پیشرفت، توانمندیهای بالقوه و چشم‌اندازهای آینده می‌شود. مسائلی که این اساتید مطرح می‌کنند عبارتند از اینکه آیا مقدار پیشرفت در آموزش محیط زیست در سراسر جهان «یکنواخت و برابر» است؟ آیا این رشته در کشورهای پیشرفته و در حال توسعه از اولویتهای یکسان برخوردار است؟ چه تفاوتی بین نهادها، سازمانها، و ساختارهای آموزشی کشورها وجود دارد؟ و اینکه آیا «شکاف بین نظریه‌ها و واقعیت‌های موجود» پدیده‌ای

¹ . environmentalism

جهانی است؟ و مسائلی از این دست. این اساتید اطلاعاتی شگفت‌انگیز ارائه می‌کنند و باب بحث را در این زمینه می‌گشایند.

سرانجام در فصل ششم به پرسشهای اساسی، از قبیل چگونه می‌توان در آموزش محیط زیست پیشرفت کرد، و چگونه می‌توان آموزش محیط زیست را به نحوی در میان کشورها ترغیب نمود و جا انداخت که توان بالقوه و کارایی آن در قرن بیست و یکم به حداکثر خود برسد، می‌پردازیم. مراحل پیشرفت، اعم از توجه کامل به محتوای برنامه‌ها، توجه به توسعه حرفه‌ای، توجه به آن تجربه‌های مهم زندگی، تأثیرات سازنده و منابع غیر رسمی آموزش محیط زیست که هیچ برنامه رسمی نباید آنها را از قلم بیندازد، در این فصل توصیف و تشریح شده‌اند. در واقع چنین نتیجه‌گیری می‌شود که انجام هر پیشرفتی تنها از طریق تلفیق برنامه‌های رسمی با بهبود سایر تجارب زندگی مردم و احساس مسئولیت غیر رسمی آنها نسبت به محیط زیست میسر خواهد بود.

کل کتاب ضمن اینکه دستورالعملهای فوری برای نیل به موفقیت را ارائه نمی‌کند، کلی به سمت بیداری اندیشه‌ها و فراتر از همه اینها، افزایش کارایی گرایش دارد. این کتاب شامل تعداد زیادی مطالب و منابع و نیز چکیده‌ای از عقاید محوری یا «جوهره» تمامی طرحها و مدارک عمده جهانی است که بر پیشرفت آموزش محیط زیست تأثیر نهاده‌اند. همچنین به تعداد زیادی مقاله و مطالعات انجام گرفته توسط نویسندگان و پژوهشگران رشته آموزش محیط زیست اشاره می‌شود که خواننده را در معرض بررسی گسترده‌ای از اندیشه‌ها و نوشتارهای مؤثر و مهم قرار می‌دهند. کارایی و مؤثر بودن این کتاب از چهارچوب رهنمودی آن یا «مدلی» که برای برنامه‌ریزی ارائه می‌دهد (که در اینجا به صورت تجدیدنظر شده برای نخستین بار منتشر می‌شود)، خلاصه اولویتهای عملی آن، مطالعات فراوان موردی و نیز گزارشهای بهنگام آن در زمینه «وضعیت جهانی» آموزش محیط زیست در دهه 1990 هویداست.

شاید هرگز در زمینه آموزش محیط زیست مطلبی در یک جلد کتاب گردآوری و ارائه نشده باشد. پس ناگزیر به بسیاری از موارد و جنبه‌ها تنها اشاره مختصری شده که آن هم به طور سنجیده صورت گرفته است. این کتاب می‌تواند برای کسانی که مایلند مطالب را دقیقتر بکاوند یک کتاب مرجع باشد. این کتاب، به همین صورتی که هست، قصد دارد نشان دهد که چگونه تعداد بسیار زیادی از متغیرهای پیچیده (از قبیل تاریخچه مطالعات آموزش محیط زیست، محتوا، مفاهیم، ایدئولوژیها، نظریه‌ها، پژوهش، محدودیتهای عملی و غیره) دست به دست هم داده‌اند تا رشته آموزشی محیط زیست را به صورت کنونی شکل دهند و آن را به حیطة سده جدید هدایت کند. برای بحث و جدل درباره مسیری که «آموزش محیط زیست» می‌باید بییماید، فرصت فراوانی فرا روی است.

سپاسگزاری

پژوهش بین‌المللی نگارنده تحت عنوان «تکوین محیط‌گرایی» در این کتاب بدفعات مورد استفاده قرار گرفته

است. اساس بودجه این پژوهش توسط «شورای پژوهشهای اقتصادی و اجتماعی بریتانیا» تأمین شده و کمک هزینه‌های دیگری نیز از طریق کمیسیون اروپا، شورای بریتانیا در اسلوونی و همچنین شورای بریتانیا در یونان در اختیار نگارنده گذاشته شده است.

در اینجا از نویسندگان مقالات مربوط به تکوین و توسعه آموزش محیط زیست در نقاط مختلف، که در فصل پنجم آمده و از محققان مطالعات موردی ارائه شده در فصول چهارم و ششم – که جزئیات مربوط به شرح حال آنها در جای مناسب در داخل کتاب آورده شده است؛ و نیز از یان روباتم² و پاول هارت³ به خاطر اجازه آنها برای بهره‌گیری از جدول 2-4؛ و از سوزان متکاف⁴، تام تیلور⁵ و سایر همکاران دانشکده آموزش دانشگاه درهام به جهت زحمات بی‌شائبه آنها در تدارک دست‌نوشته‌ها و شکلها برای چاپ سپاسگزاری می‌شود.

سخن آخر اینکه، از دیوید کوپر⁶ و کریس اولتن⁷ به خاطر توضیحات مفیدشان در مورد نسخه‌های گوناگون نمودارهای 1-6 و 2-6 و از نیل فلچر⁸ به دلیل ترسیم نمودار 3-6 بی‌نهایت سپاسگزارم.

ج. ای. پالمر

راهنمای سرواژه‌های کتاب

شورای [وزیران] جامعه اروپا	CEC
شورای آموزش محیط زیست (بریتانیا)	CEE
اداره آموزش و علوم	DES
اداره آموزش و استخدام	Df EE
طرح ابتکاری محیط زیست و مدرسه (وابسته به OECD)	ENSI
سازمان خواروبار و کشاورزی (وابسته به سازمان ملل)	FAO
بازرسان سلطنتی مدارس (بریتانیا)	HMI
کانون بین‌المللی آموزش محافظت	ICCE
برنامه بین‌المللی آموزش محیط زیست	IEEP

² Ian Robottom

³ Paul Hart .

⁴ Susan Metcalf

⁵ Tom Taylor .

⁶ David Cooper

⁷ Chris Oulton .

⁸ Neil Fletcher

اتحادیه جهانی محافظت از طبیعت و منابع طبیعی (اتحادیه جهانی محافظت)	IUCN
نشریه آموزش محیط زیست (ایالات متحده)	JEE
انجمن آموزش محیط زیست امریکای شمالی	NAAEE
انجمن ملی آموزش محیط زیست (بریتانیا)	NAEE
شورای ملی برنامه درسی	NCC
بنیاد ملی پژوهشهای آموزشی	NFER
سازمان غیر دولتی	NGO
سازمان همکاری و توسعه اقتصادی	OECD
اداره استانداردهای آموزشی (به عنوان نهاد رسمی بازرسی)	OFSTED